Світлана Саяпіна

ПОГЛЯДИ М. КОРФА НА СИСТЕМУ ПІДГОТОВКИ Й ПЕРЕПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ (ІІ ПОЛ. XIX СТ.)

В умовах оновлення національної системи освіти України, у процесі пошуків шляхів та засобів удосконалення підготовки педагогічних кадрів зростає інтерес до вивчення історико-педагогічної спадщини минулого та набуває актуальності її творче використання. Особливо важливим є значення досвіду національно-виховної системи другої половини XIX ст.

Сьогодні створюються сприятливі умови для глибокого вивчення спадщини видатних вітчизняних просвітителів, учених, педагогів України другої половини XIX ст. Серед них М. Корф займає чільне місце. Він був одним з послідовників К. Ушинського, ідеї якого педагог реалізував у своїй творчій педагогічній діяльності.

Критичне дослідження спадщини М. Корфа сприяє розширенню наших педагогічних уявлень щодо місця вчителя в системі освіти в Україні в другій половині XIX ст. і дає можливість більш ретельно підходити до вирішення сучасних методичних проблем початкової освіти, підготовки та перепідготовки вчителя.

Аналіз психолого-педагогічної, історичної літератури свідчить, що в останні роки проблеми національного відродження в Україні досліджували: О. Вишневський, С. Золотухіна, В. Майбо-рода, Г. Сагач, Б. Ступарик, Г. Філіпчук та інші.

Особливо значущими є питання щодо підготовки майбутнього вчителя до виконання функцій професійної діяльності. Ці аспекти розглядаються багатьма вченими: А. Алексюк, К. Вазіна, А. Вербицький, С. Вершловський, Л. Кондрашова, В. Кузь, З. Курлянд, Г. Нагорна, М. Приходько, О. Цокур, Р. Хмелюк, Г. Шуровицький та інші.

Мета статті полягає у розкритті системи підготовки й перепідготовки вчителя у педагогічній спадшині М. Корфа. На нашу думку, в цьому напрямку варто шукати шляхи рішення завдань щодо підвищення рівня кваліфікації педагогічних кадрів, які стоять перед професійною освітою в сучасних умовах.

Аналізуючи систему поглядів М. Корфа на форми підготовки й перепідготовки вчителя та їх зміст, ми повинні окреслити його теоретичний і практичний внесок в розробку цієї проблеми. Педагог виділив такі форми цієї роботи:

1) учительська семінарія – при підготовці майбутнього вчителя: (теоретичні положення);

2) перепідготовка вчителя-практика: учительські з'їзди-курси; його індивідуальна робота з учителями; робота інспектора; складений ним методичний посібник (порадник).

При цьому він використовував найбільш поширені методи, способи навчання, які застосовував під час підготовки майбутнього вчителя і вчителя-практика: вчительські бесіди, пробні уроки, усні твори, письмові вправи, робота з книгою, наочність. Під час аналізу ми розглянемо вищевикладені методи навчання відповідно до форми підготовки вчителя.

У середині XIX століття в країні виключно важливим було питання про підготовку вчительських кадрів. У зв'язку із зростанням мережі шкіл і контингенту учнів зросла потреба в них, а також необхідність в поліпшенні їхньої підготовки відповідно до досягнень передової педагогічної теорії.

М. Корф виступав за створення спеціальних установ, що готують вчителів, і вимагав від держави і земства особливої уваги до підготовки вчительських кадрів. «Ще дуже небагато у нас розуміють, – писав М. Корф, – що підготовку вчителів слід вважати наріжним каменем всієї народної освіти». І далі зазначав: «...немає можливості обійтися країні без спеціальних закладів для приготування народних вчителів» [3, 192-228].

Педагог вимагав створення єдиної системи підготовки вчителів шляхом розвитку широкої мережі вчительських семінарій. Він не тільки поставив питання, але у низці робіт дав докладну теорію цієї підготовки.

У своїх роботах «Учительська семінарія», «Земські вчительські семінарії», а також в збірці з училищезнавства «Наші шкільні справи» М. Корф визначив порядок і зміст роботи вчительських семінарій, деякі з них і наразі зберігають своє значення.

Він правильно вважав, що вчительські семінарії привертатимуть охочих навчатися в них лише тоді, коли буде змінено умови праці й побуту народного вчителя. Без цього вчительські семінарії могли залишитися без слухачів. Без цього і всякі надії на серйозні поліпшення в постановці шкільного навчання й виховання повинні були залишитися нереалізованими.

Організовуючи семінарії, М. Корф висував низку важливих питань щодо змісту підготовки, необхідної під час вступу, об'єму знань випускника, матеріальних умов для роботи вчителя. Призначенню семінарії – «...підготувати досвідчених і розвинених вчителів-вихователів [3, 288]», – на думку педагога, повинна сприяти програма загальноосвітнього і спеціального курсів за умілого викладання вчителя семінарії. «Кожен вчитель семінарії повинен бути в методичному плані зразком, близько знайомим із справою навчання, ... багато від нього буде потрібно педагогічного такту для того, щоб він, бажаючи дати зразок викладання, до 16-річних хлопців не поставився як до дітей», – писав він [3, 331].

Важливим чинником у підготовці майбутнього вчителя М. Корф вважав зміст навчальної програми для кожного класу, яку він сам розробив. Викладання рідної мови підрозділялося на граматику, стилістику й історію словесності. Особливу увагу вчителям слід було звертати на правопис, логічний розбір і розділові знаки, пояснення особливостей складів на літературних зразках. Завдання із стилістики передбачали на 1-му курсі опис штучних предметів (скло, папір), будівель, рослин, тварин; а на 2-му і 3-му курсах педагог пропонував ввести теорію стилістики та історію словесності. Зауважимо, що зміст цих предметів на кожному курсі доповнювався, систематизувався, що свідчить про те, що педагог керувався дидактичним принципом систематизації й конкретизації знань [3, 336].

Викладання арифметики, на переконання М. Корфа, мало бути спрямоване на те, щоб семінаристи самі виводили закони обчислень і арифметичних дій. З огляду на це він надавав особливого значення тому, щоб вони придумували різні власні способи розв'язання однієї й тієї ж задачі, при цьому брати матеріал слід було з тем сільського господарства, сільськогосподарської промисловості, побуту селян.

На уроці вчитель зобов'язаний підтримувати суворий порядок. На початку уроку вчитель робить перекликання учнів, відзначаючи в училищному журналі присутніх та відсутніх. Це робиться з подвійною метою: по-перше, якщо під час перекликання виявиться, що відсутньо багато учнів, притому найслабкіших, то вчитель зобов'язаний присвятити навчальний день повторенню пройденого; по-друге, перекликання привчає учнів приходити до початку уроку.

М. Корф звертав увагу на те, щоб на уроці не вкорінювалася шкідлива звичка підказування: ті, що вчаться слабко, слухаючи підказки, позбавляються можливості розвивати своє мислення і брати активну участь в процесі засвоєння матеріалу.

Учителю необхідно добиватися, щоб кожен учень, прийшовши до школи, сідав на своє місце. Причому таких учнів, що слабко вчаться і вимагають особливої уваги, необхідно розміщувати на найближчих до вчителя лавах, а кращих – на задніх. Учні не повинні без дозволу вчителя залишати свого місця.

На кожній лаві крайнє місце зобов'язаний займати черговий. Його обов'язком є роздавання навчальних книг, зошитів, дощок, олівців, грифелів і збір їх після уроку.

Коли до класу входить стороння особа, всі учні повинні встати; окремо кожен учень встає тоді, коли відповідає на запропоноване питання. Кожен учень відповідає тільки тоді, коли його питають. Інші уважно слухають, щоб на першу вимогу вчителя повторити його слова або слова товариша.

М. Корф вважав за необхідне, щоб в роботі класу брали участь всі діти. З цією метою вчитель повинен частіше звертатися до дітей, примушуючи говорити то одного, то іншого. Особливо важливо, щоб вчитель постійно тримав в центрі своєї уваги дітей слабких і недостатньо активних.

До закінчення уроку всі учні мають виходити надвір, а класна кімната провітрюється. У кінці уроку необхідно підвести підсумок пройденого.

Для закріплення одержаних на уроці знань М. Корф пропонував давати учням домашні завдання.

Добре і вдало проходитимуть уроки у того вчителя, мовби в підсумку вказував педагог, який виховує в учнів любов до знань і пошану до своєї особистості, уміє організовувати суворий порядок і чіткість в роботі.

Характеризуючи роль М. Корфа в розвитку теорії і практики уроку, ми дозволимо собі зробити посилання на вислів С. Іванова: «Слід віддати належне Корфу, оскільки саме йому належить пріоритет в розробці організаційно-технічної сторони в організації класно-урочної системи викладання. Питання шкільного розкладу уроків, встановлення певного порядку проведення уроків, устаткування класних приміщень... – ніким ще до Корфа не розроблялися з такою ретельністю, як це було зроблене Корфом» [7, 220].

М. Корф указував на необхідність деяких умов, що забезпечують раціональне навчання в школі. Однією з таких умов він вважав одночасне надходження дітей в школу, інакше важко було б розподіляти учнів на розряди за рівнем їхньої підготовленості до навчання. «Якщо ж діти будуть поступати в училище в суцільному безпорядку, – писав він, – то всяке розділення на класи стане неможливим, оскільки приналежність учнів до певного відділення школи насамперед припускає тотожність їхніх знань, їхню рівносильність; якщо ж цього немає, то вчитель втрачає можливість при навчанні звертатися до класу» [5, 55]. Таким чином, для того, щоб клас дійсно працював успішно, необхідно проводити прийом в школу одночасно і підбирати учнів в класи за знаннями й ступенем розвитку.

Нарешті, дуже важливою умовою для нормальної роботи класу є наявність твердо встановленого і добре продуманого розкладу уроків. У зв'язку з цим, М. Корф наводив повчальний приклад з медичної практики: «Лікар, прописуючи ліки, призначає не лише кількість їх (навчальна програма чи навчальний курс), але й ті проміжки часу, які повинні відокремлювати один прийом від іншого для того, щоб ліки подіяли. Те ж стосується і духовної їжі, якою вчитель наділяє дітей: важливими є не лише вибір їжі і кількість її, але й час, коли вона пропонується» [5, 112]. На такому яскравому прикладі і інших, йому подібних, педагог роз'яснював учителям, що школа немислима без навчального розкладу, як немислиме несвідоме і безсистемне викладання.

Необхідність проведення навчальних занять за твердим розкладом викликається тим, що вчитель повинен перевіряти свої власні дії і систематизувати свою працю. М. Корф нагадував вчителю, що не всі предмети характеризуються однією й тією ж доступністю дитячому розумінню. Одні даються їм легше, а інші – важче. І якщо вчитель не керуватиметься певним розкладом, то він легко може збитися з правильного шляху і зайнятися менше таким предметом, яким слід було б зайнятися більше. Не маючи під рукою розкладу, він завжди перебуватиме під впливом тих або інших випадкових вражень, які штовхатимуть його то в один, то в інший бік, не даючи йому можливості серйозно і з успіхом займатися жодним предметом.

М. Корф рекомендував кожному народному вчителю попрацювати над тижневим розкладом і скласти його так, щоб він відповідав дійсному стану справ. Зокрема учитель повинен керуватися певними загальнодидактичними вимогами, яким зазвичай має відповідати гарний розклад уроків.

Тижневий розклад навчальних занять, на думку М. Корфа, має передусім відповідати навчальній програмі кожного класу, тобто на кожен навчальний предмет рекомендується відводити таку кількість годин, яка б дала можливість до кінця навчального року досягти потрібних за програмою знань.

Педагог радив вчителю звернути увагу на доцільне чергування різного роду навчальних занять в класі протягом робочого дня. Заняття, на його думку, слід організувати так, щоб усі

відділення школи були постійно зайняті то самі, то з учителем, і щоб заняття кожного класу завжди були різноманітні, оскільки одноманітність набридає дітям, гасить їхню увагу й зацікавленість справою.

Як відомо, в Олександрівському повіті школи, створені М. Корфом, були однокомплектними: учитель займався в одній класній кімнаті з трьома відділеннями (класами) одночасно. За таких умов роботи вчителю доводилося відчувати значні ускладнення, що негативно позначалося і на результатах навчання.

Спостерігаючи ці труднощі в роботі вчителів і прагнучи надати їм необхідну допомогу, педагог розробив докладну й конкретну методику раціонального ведення уроку в однокомплектній школі. Він указував, що одночасні заняття одного вчителя з трьома відділеннями можливі, але дуже важкі навіть для підготовленого й досвідченого фахівця. Разом з тим за правильного керівництва з боку вчителя такі заняття могли бути використані з метою відпрацювання в учнів багатьох корисних звичок. Уся справа полягала в тому, відзначав М. Корф, щоб правильно регулювати заняття між окремими групами дітей і уміло організовувати їхню спільну роботу.

Ознайомивши вчителів з методикою ведення уроку в однокомплектній школі, М. Корф навчав їх методам перевірки та обліку знань учнів. Для цього він сам проводив іспити в присутності вчителів і пояснював методику їх організації.

Обговорюючи порядок проведення іспитів, педагог рекомендував починати їх з предметів, що вимагають від учнів найбільших розумових зусиль і уваги, а закінчувати тими, відповіді з яких і для стомлених дітей не становитимуть складності.

Методика проведення випробувань (Катеринославської губернії): «ніяка вчительська семінарія, керована чиновниками, не може дати працівникам школи того, що давали з'їзди, які збуджували в них енергію, натхнення й учительську творчість, тобто ті живі сили, без яких неможливе задовільне виконання навчально-виховної справи» [1, 37].

Таким чином, з'їзди вчителів, що влаштовувалися педагогом в Олександрівському повіті, виявилися одним з нових засобів підвищення кваліфікації вчителів.

Щоб ближче ознайомитися із змістом роботи М. Корфа з учителями на з'їздах-курсах, розглянемо роботу одного з вчительських з'їздів, що відбувався в 1881 році в Херсоні (7-21 липня). Це був типовий з'їзд, хоча кожен з них, зважаючи на різноманітні умови й навколишнє оточення, в якому протікала їх робота, мав свої специфічні особливості.

Херсонський з'їзд працював протягом тринадцяти днів, витрачаючи щодня шість годин на засідання і дві з половиною години на літературно-музичні вечірні збори або зібрання вчителів і вчительок [4]. На з'їзді було присутньо двісті п'ятдесят слухачів, причому з цього числа лише сімдесят були запрошені Херсонською земською управою, а решта – сто вісімдесят учителів і вчительок – прибули без запрошення з шести південних губерній (Чернігівської, Полтавської, Харківської, Таврійської, Подільської і Бессарабської).

Протягом дня заняття вчителів розподілялися таким чином: з 9-ої до 10-ої години дня проводилися теоретичні лекції керівника, з 10-ої до 12-ої годин вчителі відвідували практичні заняття в школі, спостерігаючи всю постановку навчально-виховної справи. Після перерви з'їзд працював ще три години, під час яких шляхом колективного обговорення кожний з присутніх міг вільно висловлювати свою думку з того або іншого питання.

Заняття, присвячені обговоренню проведених в школі уроків, проходили таким чином. Спочатку М. Корф стисло висловлював предмет і зміст уроку, який треба було обговорити. Потім вчителю пропонували висловити свої зауваження, після чого виступали три офіційні опоненти з вчителів і інші присутні вчителі. У своєму виступі вони висловлювалися щодо змісту уроку, його форми, методів навчання, дисципліни на уроці, виховного характеру навчання тощо. Обговорення уроків завершувалося підсумковим виступом керівника, який уточнював зауваження вчителів, доповнював і узагальнював усе викладене й давав учителям ту чи ту практичну пораду.

Частина часу на практичних заняттях відводилася на читання й обговорення доповідей,

підготованих учителями, і аналіз книг для початкових шкіл.

Для колективного обговорення книг вчителі готували реферати, які заслуховували всі учасники з'їзду. Так, на з'їзді критично аналізувалися «Задачник» Євтушевського і навчальні книги: «Рідне слово» К. Ушинського й «У школі і вдома» М. Бунакова. М. Корф зазначав, що обговорення книг проходило жваво і з достатньою активністю вчителів.

Таким чином, М. Корф проводив серед вчителів різнобічну й вельми корисну роботу, що мала важливе значення для підвищення теоретичного рівня учителів і поліпшення їхньої методичної підготовки.

Уся робота з вчителями на з'їзді була спрямована на те, щоб збуджувати живу думку практичних працівників, підвищувати їхню теоретичну активність і самодіяльність, а також надихати їх на подальше професійне самовдосконалення.

Цікаво відзначити, що спілкування педагога з вчителями не обмежувалося тільки його роботою на з'їздах-курсах. І після з'їзду він підтримував письмовий зв'язок з найбільш діяльними вчителями. Багато хто з учасників з'їздів звертався до нього за консультацією і порадами як з питань виховання й навчання дітей, так і з особистих приводів. Про це свідчать адресовані М. Корфу листи, що збереглися.

Так, після Херсонського з'їзду М. Корф переписувався з учителями Зозуленком, Шатіловим, Віловим та ін. У своєму листі, датованому 1881 роком, вчитель Зозуленко писав: «У мене школа сміється і кричить, що не зовсім подобається моєму співучителю-священнику. І часто у нас сварки через учнів: він карає дітей, я відстоюю, але завжди одержую нагадування, що в справи законовчителя вчитель не повинен втручатися. Доводи мої не допомагають – дуже упертий. Сподіваюся, Миколо Олександровичу, що Ви не забули мене і допоможете порадою. Це буде ще щаслива мить, ще раз я вислухаю Вашу пораду, хоч і письмову, але таку ж дорогу для мене, як і ті, коли я був поблизу Вас, у Херсоні» [8, 94].

Усвідомлюючи, що на з'їздах-курсах неможливо розглянути велику кількість теоретичних і методичних питань, М. Корф на допомогу вчителю-практику уклав низку навчальних книг і методичних посібників. У цьому плані заслуговує на увагу «Посібник з навчання грамоти», у якому він теоретично обґрунтовував звуковий метод і давав конкретні вказівки щодо навчання грамоти дітей за допомогою цього методу. Необхідною умовою звукового методу навчання він вважав виразну й гучну вимову вчителем і учнем кожного звука і пропонував звертати особливу увагу на вимову звуків, які легко змішуються, наприклад, Ш і Ж; Д і Т; Б і П.

Використовуючи «Посібник з навчання грамоти» М.Корфа, учителі в своїй роботі досягали гарних результатів. Через півтора місяці навчання учні шкіл Олександрівського повіту могли прочитати й написати будь-яке важке слово. Наприклад, учні писали під диктовку такі слова: понакладати, заштукатурити, хижацький тощо. Після трьох місяців занять учні могли вже передати своїми словами на папері зміст неважкої казки, розказаної вчителем в класі, а після чотирьох або п'яти місяців навчання – написати твір з «вільної теми».

Крім розробок з методики навчання грамоти, М. Корф дає низку вказівок з методики читання. Відомо, що до другої половини XIX століття в школі не було усталеної методики читання. У навчанні читанню панувала механічна виучка, зубріння. Читанню не надавали ніякого значення в розвитку розумових здібностей дитини, а, отже, на свідомість читання не звертали уваги.

У праці «Російська початкова школа» М. Корф писав, що «у величезній більшості шкіл «старого ґатунку» майже ніхто з учнів не міг передати своїми словами правильно і швидко прочитану фразу, хоча б вона була найпростішого змісту. Зустрічалися; наприклад, такі учні, які, прочитавши три слова – «два півні побилися» – не могли сказати, про що ж вони читали: про людину, птаха, книгу чи про щось інше». Далі він відзначав, що вчитель не міг добитися від учнів «одночасного здійснення процесу читання й розуміння прочитаного» [6, 159-161].

Не менш цінні методичні вислови М. Корфа і з питань викладання арифметики.

Розкриваючи істотні недоліки викладання арифметики в школах «старого» ґатунку, він указував, що навчання школярів чотирьох арифметичних дій було механічним. Учні безпомилково маніпулювали з цифрами, правильно складали, віднімали, множили й ділили, але не могли провести ці дії в умовах розв'язання задачі, оскільки навчання лічби в старій школі зводилося до тренування пам'яті, а не до розвитку розумових здібностей дитини.

Разом з тим педагог доводив, що така практика в школах була результатом недосконалості методики навчання. «Стара» школа, – писав він, – не мала й не могла мати уявлення про те, що означає навчити цілий клас учнів арифметики, то було не навчання, а дресирування, яке витримувала лише найсильніша натура» [2, 224]. М. Корф показав крайню відсталість і рутинність методики навчання лічби, яка застосовувалася в сільській школі його часу.

М. Корф вважав, що викладання арифметики, як і інших предметів шкільного навчання, вимагає наочності: «Якщо ви звернетесь до дитини із запитанням скільки буде два і три, то вона також не зрозуміє вас: вона знає в природі двох баранів, три пера, двох гусаків, три дерева і т.п., але важко їй спочатку уявити собі два, три, чотири, незважаючи на малу величину цих чисел» [6, 225]. Відповідно, вивчення кожного поняття того або іншого числа, на його думку, повинно пов'язуватися з конкретною кількістю тих або інших предметів.

Навчання лічби, підкреслював М. Корф, має здійснюватися від відчутного до невідчутного, від видимого до невидимого, від найближчого до віддаленого, від предметного до абстрактного.

Як необхідні наочні засоби в курсі викладання арифметики він називає палички, кубики, рахівниці, ваги. Крім того, у своїй книзі «Наша шкільна справа» педагог докладно описує інші наочні посібники і розкриває методику їх застосування.

Не менш важливою умовою викладання арифметики М. Корф вважав послідовність. Він радив від самого початку викладати поступово, ґрунтовно вивчати з учнями кожне число першого і другого десятків, оскільки ґрунтовні знання цих перших чисел є підвалиною для набуття подальших знань. Починаючи з одиниці, учні повинні окремо вправлятися з кожним числом і проводити арифметичні дії, перш ніж дізнаються, що таке складання, віднімання, множення, ділення.

Таким чином, форми підготовки й перепідготовки вчителів, що виділяв М. Корф, сприяли підвищенню рівня їхніх загальноосвітніх і професійних знань. Педагог прагнув практично показати методичні шляхи й прийоми, за допомогою яких порівняно швидко досягалося міцне засвоєння учнями знань. Уся його робота була спрямована на те, щоб зробити практичну діяльність вчителів змістовнішою, надихнути їх на подальшу самоосвіту й самовиховання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бунаков Н.Ф. Как я стал и как перестал быть «учителем учителей». – Спб., 1905. – С. 33-87.
2. Демков М.И. История русской педагогики. Часть Ш. – М., 1909. – С. 420-433.
3. Корф Н.А. Наше школьное дело (сборник статей по училещеведению). – М., 1873. – 430 с.
4. Корф Н.А. Херсонский учительский съезд // Народная школа. – 1882. – № 1. – С. 13-23, № 3. – С. 5-14.
5. Корф Н.А. Руководство к обучению грамоте (по звуковому способу). – Спб.: Изд. Александровского уездного училищного совета. Изд. 2-е, то же, 1869. – 16 с.
6. Корф Н.А. Русская начальная школа. Руководство для земских гласных и учителей земских школ. – Спб.: Изд. Д.Е. Кожанчикова, 1870. – 363 с., с приложением на 94 с.
7. Михайлова Л.П. Педагогическая деятельность и педагогические взгляды Н.А. Корфа: Дис. … канд. пед. наук. – М., 1956. – 277 с.
8. Песковский М.Л. Барон Н.А. Корф в письмах к нему разных лиц // Русская старина. – 1894. – 260 с.